

DELİ KÜR ROMANI'NİN KÜLTÜREL ALTYAPISININ İNCELENMESİ

Sedat ADIGÜZEL*

Deli Kür, İsmail Şihli'nin 1957-67 yılları arasında yazdığı ve 1986 yılında Azerbaycan'da "İsmail Şihli'nin Seçilmiş Eserleri" başlığı altında yayınlanmış iki ciltlik serinin ikinci cildinin ilk kısmıdır.

Deli Kür, Çarlık Rusyası döneminde Kür Nehri kıyısında Göytepe Köyü'nde yaşanan olayları anlatan bir romandır.

Romanın konusu kısaca şöyledir: Cahandar Ağa , Göytepe Köyü'nün en zengin insanı ve köyün ağasıdır. Cahandar Ağa başka bir köyde gördüğü Melek'e aşık olur ve onu kaçıtır. Babasının böyle bir işe kalkışmasına karşı çıkan oğlu Şamhal ile araları açılır. Bu olaydan sonra Şamhal evden ayrılır. Cahandar Ağa'nın ilk eşi Zeringar Hanım da bu olaya ne kadar dirense de elinden bir şey gelmez. Şamhal ayrı bir evde yaşamaya başlar. Şamhal'ın kızkardeşi Salatın arasına gelip Şamhal'ın ev işlerine yardım eder. Şamhal'da Arkadaşı Çerkez'in kızkardeşi Güleseri kaçıtır ve onunla evlenir. Oğlunun kendilerinden fakir bir ailenin kızını kaçırmaması Cahandar Ağa'ya çok zor gelir fakat bir şey yapamaz. Melek'in ilk kocası Allahyar, Melek kaçırıldıktan sonra Göytepe'ye gelir. İlk önce Salatın'a ateş eder, Cahandar Ağa'nın otlarını yakar fakat Cahandar Ağa'ya yaklaşamaz. Göytepe'ye yol yapımından sonra yol görevlisi olarak Ahmet köye gelir. Ahmet hukuk fakültesinden kovulmuş eski bir öğrencidir. Köylüler ilk önce Ahmeti kabul edemezler. Dah sonra Ahmet köydeki çocuklara okuma yazma öğretir. Cahandar Ağa'nın küçük oğlu Eşref Ahmet'ten okuma yazma öğrendikten sonra Petersburg'a okumaya gider. Molla Sadıg Köyün mollasıdır ve kafasına göre bir tarikat kurmuştur. Ahmet'in çocukları okutmasına karşı çıkar. Birgün kent okulundan Aleksey Osipoviç köye gelir ve köylülerden çocuklarını okumaları için göndermelerini ister.

Cahandar Ağa, Molla Sadıg'ı sevmemektedir. Kızkardeşi Şahnigar Hanım'a da onun ayinlerine katılmayı yasaklamıştır. Fakat kız kardeşi ayine gitmeye devam edince onu öldürür. Kız kardeşini öldürmenin sıkıntısını hiçbir zaman içerisinden atamaz.

Eşref tatil için köye dönerken yolda atlı askerlerle tartışır ve Eşref'le, Tapdık askerlerin silahlarını ellerinden alırlar. Askerler köye gelip Eşref'i götürmek isterler. Bunu haber alan Cahandar Ağa adamlarıyla birlikte askerlerin yanına gider. Askerler aynı zamanda köylülerin arazilerinin padişahın av arazisi olduğunu ve oraya bir daha girmemeleri gerektiğini söylerler. Bu konu üzerine askerlerle Ahmet konuşur. Ahmet'in

* Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fak. Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.

bu konuşması köylülerin çok hoşuna gider ve köylülerle aralarının düzelmesine bir sebep olur.

Köylüler yaylaya göç ederler. Eşref'le Ahmet'te okutacakları çocukları yaylaya götürürler. Cahandar Ağa'nın yaylada olmadığı bir zamanda Allahyar gelip Salatin'ı kaçırap Hasan Ağa'nın evine götürür. Hasan Ağa, Cahandar Ağa'nın arkadaşıdır. Salatin'nın onun kızı olduğunu öğrenince Allahyar'a vermez ve Salatin'ı Cahandar Ağa'nın yaylasına getirir. Bu olay üzerine yaylaya dönen Cahandar Ağa, Hasan Ağa gittikten sonra kızıyla konuşur ve onun namusunun kirletildiğini düşünür. Salatin'ı öldürmeye karar verir fakat bir gün önce gördüğü rüyasında gördüğü kız kardeşi aklına gelir ve bundan vazgeçer. Allahyar intikam almaktan vazgeçmez Cahandar Ağa'nın Maralını vurur. Çok sevdiği atı Gemer'in yelesini ve kuyuruğunu keser. Cahandar Ağa atını öldürmek zorunda kalır. Bu olay Cahandar Ağa'ya herşeyden daha ağır gelir ve Allahyar'ı öldürmeye karar verir. Cahandar Ağa, Allahyar'ı öldürür.

Göytepe Köylü'nden okumaya Eşref'le birlikte birkaç çocuk daha gider. Bundan sonraki olaylar okulda geçer. Okulun öğretmenlerinden Kpianin eski bir tutsaktır ve hâlâ takip edilmektedir. Çocuklara yönetim aleyhinde kitaplar okutmaktadır. Kendisine en yakın öğrenci Eşref'tir. Okul müdürü Eşref'te yasak bir kitap yakalar ve bunu kimsye hissettirmeden kitabı geri Kpianin'e verir. Birgün polisler Kpianin'i okuldan alıp götürürler. Okula bir daha baskın yapar, okulun müdürünü görevden alırlar ve okulu iki ay kapatırlar. Askerler köye Ahmet'i ve Cahandar Ağa'yı tutuklamaya gelirler. Cahandar Ağa Askerlere teslim olmaz. Askerlerden kaçarken atıyla birlikte Kür'e düşer ve ölür. Roman, Cahandar Ağa'nın çocukları Şamhal ile Eşref'in konuşmaları ile sona erer. Şamhal babasının yerini almış gibidir.

Deli Kür, köy hayatını anlatan bir roman olduğu için halk kültürünü çok geniş şekilde yansıtmaktadır. Romanda o dönemin Azeri Türk'ünün aile yaşantısını, halk inançlarını ve değer yargılarını açık şekilde görmekteyiz.

Romanın yazıldığı dönemin aile yaşantısı Deli romanında oldukça geniş bir şekilde yer almaktadır. Aile bireyleri arasındaki ilişkiler kesin çizgilerle ortaya konulmuştur. Baba, ev reisidir ve bütün ev onun tarafından yönetilir. Babanın sözünden çıkmaz ve ona karşı gelinmez. Cahandar Ağa Melek'i kaçırap getirdiğinde Şamhal ona karşı çıkar ve babasından dayak yer. Bu olaydan sonra Şamhal evden ayrılır ve ayrı bir evde yaşamaya başlar. Şamhal'ın kendisine karşı çıkması ve evden ayrılması Cahandar Ağa'yı çok etkiler. Aile reisine olan saygı o kadar büyüktür ki, Eşref babasının yanında soyunmamaktadır. "*Eşref atasına serbestlik vermek ve onun huzurunda soyunmamak için eşiğe çıktı...*"¹ Aile bir bütün olarak ele alınmaktadır. Şamhal'm evden ayrılması ailenin parçalanmaya başlamasının ilk işaretidir. Aslında ailenin parçalanması hususundaki ilk felaket işaretleri Melek'in eve getirilmesiyle başlamaktadır. Türk aile yapısı tek eşliliğe dayanır. Cahandar Ağa Melek'i ikinci eş olarak getirince bu düzeni de bozmuştur.

¹ İsmail Şihli, Seçilmiş Eserleri, Bakü 1986, s.170.

Şamhal babasının evinden ayrılıp tek yaşamaya başlayınca arkadaşı Çerkez'in kızkardeşi Güleser'i kaçıır ve onunla evlenir. Fakat Şamhal'ın kız kaçırmaması babasınınki kadar kötü karşılanmaz çünkü Şamhal bekardır. Şamhal ile Güleser'in yardımına Şamhal'ın kızkardeşi Salatın ve halası Şahnigar yetişir. Onlar için ellerinden gelen herşeyi yaparlar. Burada aile bireyleri arasındaki ilişkilerinde ne kadar sağlam olduğunu görmekteyiz. Salatın, babasının evinden ayrılmış da olsa kardeşinden vazgeçemez ve babasının ona vereceği her türlü cezaya razı olarak kardeşinin yardımına koşar.

Şamhal'ın Güleser'i kaçırmada romanda anlatılan olaylarda değinmemiz gereken bir konu da toplum içerisindeki sınıflaşma örneğidir. Şamhal'ın kız kaçırmadan çok, kız kaçırdığı ailenin Cahandar Ağa'nın ailesinden daha fakir bir aileden olması sık sık aile çevresi tarafından eleştirilir. Bunu dikkate almayan tek kişi Eşref'tir. Cahandar Ağa'yı da öfkeliendiren şey oğlunun kız kaçırmaması değil de kaçırdığı kızın fakir bir denizcinin kızı olmasıdır. Eşref'in babasına ve ağabeyisine Denizci Koca Dayı'ya ve Çerkez'e yardım etmelerini söylediğinde ikisi de bu teklife kızarlar ve bunu kabul etmezler

Güleser'i uzun süre babasıyla götürmezler. Çünkü kaçırılan kız bir daha kendi ailesinden hiçkimseye görüşmez. Şamhal, Güleser'i uzun süre ne babasıyla ne de Çerkez'le götürtür. Fakat Denizci dayanamaz ve Salatın'dan onu kızıyla götürtürmesini ister. Salatın'da Şamhal'dan gizli olarak Güleser'i babasıyla götürtür.

Romanda Azeri Türk'ünün diğer tüm Türk toplumlarında olduğu gibi namusa çok önem verdiğini görmekteyiz. Namus konusunda küçük bir şüphe bile ölüm için yeterli sebeptir. Şahnigar Hanım'ın Molla Sadık'ın evinde yaptığı ayine katılır ve bu ayinde ışıkları söndürüp kadın erkek birlikte ayin yaparlar. Şahnigar Hanım'ın Molla Sadık'ın evine gitmesi Cahandar Ağa tarafından yasaklanmıştır, fakat Şahnigar Cahandar Ağa'yı dinlemeyip ayine gider. Bunun bedelini de canıyla öder. Yine Salatın, Melek'in eski kocası Allahyar tarafından kaçıılır. Allahyar, Salatın'ı Hasan Ağa'nın evine kaçıır fakat Hasan Ağa Salatın'ı Allahyar'a vermez ve Cahandar Ağa'nın evine geri getirir. Cahandar Ağa, namusunun kirletildiği düşüncesiyle Salatın'ı öldürmeyi düşünür fakat rüyasında gördüğü kardeşi aklına gelir ve bunu yapmaktan vazgeçer.

Deli Kür romanında Azeri Türk'ünün misafirperverliği de açık şekilde görülmektedir. Tanrı misafiri olarak gelen her kim olursa olsun, düşman bile olsa mutlaka içeri alınır ve en iyi şekilde ağırlanır. Eve gelene kim olduğu ve niçin geldiği kesinlikle sorulmaz.

“Hoş gördük Molla,- dedi ve iki eli ile onunla görüşdü.

Molla Sadık evin yuharı başındaki döşekçeni gösterdi:

- Eyleş Allah gonağı, dinçini al.

Onlar yanaşı oturdular. Aradan ikiçe degige geçmemiş çay getirdiler. Molla Sadık stekani gabağına çekdi. Gonağa da teklif etdi.

-Deyesen uzagdan gelirsen?

-O geder de yoh.

*Yene susdular. Molla Sadıg bir ev sahibi kimi gelenin kim olduğunu , ne istediğini soruşmağı yersiz hesab etdi. Bu adet deyildi.*²

Göytepe köylüleri kendi bölgelerinin giyim kuşamlarına çok önem vermektedirler. Kendi adet ve geleneklerine göre giyinmeye özen gösterirler. Köye memur olarak gelen Ahmet, onlar gibi giyinmediği için ona Rus Ahmet derler. Ayrıca okuldan köye dönen Eşref okulda giyindiği elbiseleri Cahandar Ağa'nın isteği üzerine değiştirir ve köyde bir daha giyinmez yalnızca babası öldükten sonra Eşref köyde okul kıyafetleriyle dolaşmaya başlar.

“ Eşref mektebli libasında idi. Ayağında gara çekme var idi. Balağı açık uzun şalvar geymişti. Beline üstünde yazı olan iri toggalı kemer bağlamışdı. Başında ise günlüğü parıldayan mahud şapka var idi. Uşag lap deyişmişdi. Cahandar Ağa oğlunu hemise vezneliçuhada görmüşdü. Eşref göy buhara papag geyardi. Belindeki sallamalı kemerinden hençer asardı. İndi ise o, uzag yerden gelmiş yad bir adama ohşayrdı. Çırağın solgun ışığında aydın görünmese de, Eşref birden bire tutulduğunu hiss etdi. O gözleyirdi ki, atası ayağa duracag ya da onu yanına çağırıp, üz gözünden öpecek, güle-güle salamlaşıb hal-ehval tutacagdı. Heç biri olmadı. Cahandar Ağa'nın hirsli sesi işidildi:

*-Get, paltarını deyiş.*³

Nevruz Bayramını Türk Milleti için çok önemli bir bayramdır. Azerbaycan'da bu bayramın çok daha canlı olarak kutlandığını biliyoruz. Romanda Eşref'le Pakize'nin birbirlerini sevmeleri ve nevruz birlikte anlatılmaktadır. Herkes Nevruz için hazırlıklar yapmaktadır. Köyün delikanlıları akşam yakacakları ateş için ot ve odun toplarlar, kızlar akşam giyinecekleri giyecekleri hazırlar, gelinler yumurta boyar, kadınlar ise semeni hazırlayıp sofralara koyarlar. Hiçbir kadın bu akşam sofrasının boş kalmasını istememektedir. Akşam olunca bütün evlerin damlarında ateş yakılır. Gençler birkaç gün önceden hazırladıkları fişekleri ateşlerler. Kızlar bayram akşamı kapı dinleyerek bahtlarını öğrenmek isterler. Gençler ise kapı kapı gezer ve yanlarında götürdükleri heybelerini bacadan sarkıtlar ev sahibi heyebeye daha önce hazırladıkları yiyeceklerden koyarlar. Kızlar bir evde toplanıp suda iğne yüzdürürler. İki iğnenin başına pamuk sararlar ve suya bırakırlar. İğnelerden bir kızdır diğeri ise kızın gönlündeki delikanlıdır. İğneler suda yüzerken birbirlerine kavuşursa, kızla erkeğin görüşüp evleneceğine inanırlar.

“- Gelin iynelik salag.

Onlar iki iğne götürdüler. Uclarına pambıg doladılar. Sonra Pakize'nin halasına üz tutdular.

-Ay hala, sen de, bu iyne kimin olsun?

² İsmail Şıhlı, A.g.e., s.175.

³ İsmail Şıhlı, A.g.e., s.169.

-Arvad gızlara heyli bahtı. Gözünü yaşı on altınıötmüş Fatma'ya zilledi
-Goy onun olsun hamınızdan böyükdür,-dedi- Oğlanı da özünü bilersiniz.

Gızlar iyneleri suya saldılar. Pakize de onlara goşuldu. Ancag bir şey başa düşmediyinden, tekrar soruşdu:

-Bu iynenin biri Fatma'dır, be o biri kimdir?

-Onu özü biler. Üreyinde hangi oğlanı tutubsa, odur.

*İyneler suda üzmeye başladı. Gızların nefesi suya tohundurca iynelerden gah biri kaçır, o biri govur, kah da, eksine, kaçan dayanır, govan kaçırır. Gızlar öz üreklerinde bele hesap edirdiler ki, eger iyneler birleşse, demek, oğlanla gız görüşecek ve evlenecekler...*⁴

Türk milleti için at çok önemli bir hayvandır. At bu milletin herşeyidir; sırdaşı, dostu, arkadaşı. Deli Kür Romanında da Cahandar Ağa'nın atı Gemer'e verdiği önemi görmekteyiz. Allahyar, Cahandar Ağa'ya yaptığı kötülüklerin sonuncusu olarak Gemer'in kuyruğunu ve yelesini keser, Cahandar Ağa atını bu halde kimse görmesin diye atı öldürür. Bu olay Cahandar Ağa'ya ona yapılan bütün kötülüklerden daha ağır gelir. Ve bu olay üzerine Allahyarı öldürmeye karar verir.

*"O, atın etrafında dolandı, dal terefe geçdi ve daş kimi donub yerinde galdı. Kişinin başına ele bil ağır zerbe endirdiler. Gözlerini gırpmadan teeccüb, heyret ve dehşetle ata bahdı. Elini onun belinde, boynunda gezdirdi. Ele bil elinin altında soyug bir ilan terpendi. Kişi diksinip geri çekildi. Bedenini üşütme götürdü. Bir hayli gözlerine inanmadı. Serhoş kimi iki üç defa atın dövresine fırlandı. Elini bir de atın yalına çekdi. Çoh ve biz-biz onun ovcunu daladı."*⁵

Deli Kür romanında, büyüye ve ölmüş bir insanın eşyalarına dokunulmasının ölüyü rahatsız edeceğine inanma gibi çeşitli inanışlar da anlatılmaktadır.

Yaylada Eşref'le, Salatın konuşurken Salatın Eşref'e büyüye inanıp inanmadığını sorar çünkü kardeşi Molla Sadıg'ın kızı Pakizeden hoşlanmaktadır ve Molla Sadıg'ın bir büyücü olduğu bilinmektedir. Salatın Pakize'nin Eşref'e büyü yaptırdığına inanmaktadır.

"-Cadu nedir?

-Ne bilim, ay gağa deyirler Molla Sadıg cadugerdir. Arpanı direye dırmaşdırır.

-Deyek ki, bunlar lap doğrudur, Ne olsun?

-Ne bilim, ay gağa, dilim ağzım gurusun, ağılıma gelir ki, birden sana cadu eyleyirler, seni yolundan azdırarlar. Ondan sonra günümüz gara olar. Özün bilirsen ki, atamın onları görmeye gözü yohdur. Heç bele işe razı olar mı?"⁶

⁴ İsmail Şihli, A.g.e., s.189.

⁵ İsmail Şihli, A.g.e., s.284.

⁶ İsmail Şihli, A.g.e., s.235-236.

Mina Hala, oğlu Osman'ı okumaya gönderecektir. Fakat çok fakir olduğu için ona okulda giyineceği hiçbir şey alamamış ve eski giyeceklerini yamalamaya çalışmaktadır. Sonra ölmüş kocasının sandığı aklına gelir fakat gidip onu açmaya ilk önce cesaret edemez çünkü kocasının ruhunun rahatsız olacağını düşünmektedir. Sonunda çaresiz kalınca çekinerek kocasının sandığını açar.

Ayrıca romanda Anadil kuşlarıyla ilgili efsaneyi de görmekteyiz.

“ Deyilene göre onlar vakti ile insan olmuşlar. Şimdi birbirini sesleyen anadiller peygamberin danasını otarırlarmış. Bir gün dana itir. Onlar ne geder ahtarırlarsa, heyvanı tapa bilmirler. Meşenin garanlığında, çenli-çisgili havada heresi bir yana üz tutur, biri “Tapdınmı?” “Yoh”... “Tapdınmı?” “Yoh” Neçe de aydın idi! ”⁷

---

⁷ İsmail Şihli, A.g.e., s.171.